

Аграрен университет – Пловдив, Научни трудове, т. LXV, кн. 1, 2023 г.
Научна конференция „Ролята на фамилия бизнес за устойчиво развитие“
Agricultural University – Plovdiv, Scientific Works, vol. LXV, book 1, 2023
Scientific Conference "The role of family business for sustainable development"

[DOI: 10.22620/sciworks.2023.01.005](https://doi.org/10.22620/sciworks.2023.01.005)

**РЕГИОНАЛНИ КООПЕРАТИВНИ МОДЕЛИ ЗА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В
АГРАРНИЯ СЕКТОР
REGIONAL COOPERATIVE MODELS FOR ENTREPRENEURSHIP IN THE
AGRICULTURAL SECTOR**

**Теодорина Турлакова*, Селина Скандалова
Teodorina Turlakova*, Selina Skandalova**

Икономически университет-Варна
University of economics-Varna

***E-mail: tturlakova@ue-varna.bg**

Резюме

Кооперативните модели са специфична форма за осъществяване на успешна предприемаческа дейност. В своята дейност те се позовават на конкретни принципи и ценности, а поради своята демократична структура допринасят за социално-икономическото развитие, осигуряват заетост, способстват за задоволяване на потребностите на своите членове и клиенти. Поради своеобразния си бизнес модел кооперациите успяват да се адаптират и реагират по-ефективно на икономическите, пазарните и финансовите предизвикателства. Поради многобройните си предимства, кооперативният бизнес модел има предпоставки да се превърне в устойчиво формование за земеделските производители. От друга страна липсата на детайлна информация за кооперативите ограничава възможността за детайлна оценка относно размера и влиянието на тези структури. Целта на настоящия доклад е да се разкрият предпоставките за изграждане на кооперативни бизнес модели в земеделието, да се посочат техните основни характеристики и състояние, както и да се изведат основните перспективи за тяхното развитие.

Ключови думи: кооперативен бизнес модел, маркетингови кооперации, кооперативен подход

Abstract

Cooperative models are a specific form of successful entrepreneurial activity. In their activity, they refer to specific principles and values, and due to their democratic structure, they contribute to socio-economic development, provide employment, help to satisfy the needs of their members and clients. Due to their unique business model, cooperatives manage to adapt and respond more effectively to economic, market and financial challenges. Due to its many advantages, the cooperative business model has the prerequisites to become a sustainable formation

for agricultural producers. On the other hand, the lack of detailed information on cooperatives limits the possibility of a detailed assessment regarding the size and influence of these structures. The purpose of this report is to reveal the prerequisites for building cooperative business models in agriculture, to indicate their main characteristics and condition, as well as to outline the main prospects for their development.

Key words: cooperative business model, marketing cooperatives, cooperative approach

ВЪВЕДЕНИЕ

През последните няколко десетилетия, настъпват редица промени в развитието на кооперативният модел в аграрния сектор под влияние на нестабилната пазарна конюнктура и засилващата се конкуренция. Промени се визията, стратегията, управлението и управленската структура на кооперативните формирования, настъпиха промени във връзка с разделяне на собствеността от управлението, въведоха се иновативни инструменти за засилване активността на членовете, неформалните правила взеха надмощие над формалните при вземане на решения. По този път на промяна колективните бизнес модели все повече приемат чертите на предприемаческа структура, с бързи и адаптирани спрямо средата действия.

Значителен брой изследователи, практики и политици в Европа и Северна Америка фокусират своето внимание върху бъдещето на кооперативните бизнес модели във всички техни форми: производствени, обслужващи и търговски (маркетингови). Те акцентират върху изследвания за кооперациите, опериращи на основата на нетрадиционния кооперативен модел, който се изгражда предимно на регионален принцип.

Целта на настоящия доклад е да се разкрият предпоставките за изграждане на кооперативни бизнес модели в земеделието, да се посочат техните основни характеристики и състояние, както и да се изведат основните перспективи за тяхното развитие.

Публикацията е част от задача по планов проект: „Кооперативни модели за правене на бизнес в България и потенциалът им за прилагане на иновативни управленски решения“, ФНИ, BG-175467353-2022-04, Договор № КП-06-Н65/1.

ПРЕДПОСТАВКИ ЗА ИЗГРАЖДАНЕ НА КООПЕРАТИВНИ БИЗНЕС МОДЕЛИ

Обективните условия у нас убедително показват, че съдбата на българското земеделие е свързана и обусловена от съдбата на земеделските кооперации, тъй като в тях са заложили възможности за осъществяване на съвременен и конкурентоспособен земеделско производство. Именно това ги утвърждава като основни структурни единици, основни икономически субекти и стокопроизводители в българското земеделие, на които държавата може да разчита.

Днес земеделието изисква специфични агроекологични знания, ноу-хау и управленски умения, които често пъти са по-комплексни от тези в други стопански сектори. Агротехническите практики са по-трудоемки, опазването на околната среда изисква "зелени" технологии, включващи биопестициди и органични торове, ръчно обработване на почвата, сеитбообращения и други. За някои опитни фермери земеделието предоставя нови пазарни ниши, по-добри цени и "зелен имидж". В редица подсектори на земеделието се налага диверсификация на земеделската продукция, като по този начин се намаляват рисковете и се гарантират допълнителни доходи през непродуктивния (зимно-пролетен) сезон. Новите агроекологични мерки и изисквания на Общата селскостопанска политика на ЕС е предпоставка за въвеждане на нови иновативни екологично чисти торове /като биоторове от калифорнийски червеи/, нови устойчиви сортове растения, не третирани семена, зелено торене и други. Новосъздадените стопанства се сблъскват с редица проблеми докато агроекологичната фермерска система се балансира и стабилизира. На този етап добивите са по-ниски от конвенционалните, фермерът все още трупа необходимите знания и умения за производство и за създаване на подходящи канали към пазара. След завършване на този процес, ефективната реализация на продукцията излиза на преден план, което е ново предизвикателство за земеделския производител.

По принцип всяка аграрна дейност и размяна може да се управлява чрез голямо разнообразие от алтернативни форми. Разпределението на цялостната дейност между различните ферми, аграрни организации и пазари ще се определя от сравнителните разходи за използване на алтернативните управленски форми, като в дългосрочен план ще доминират най-ефективните, минимизиращи съвкупните (вътрешни и външни) транзакционни разходи (Bashev, 2012).

В търсенето на ефективни решения често се предлагат подходи за сдружаване (коопериране) между производителите, които да допринесат редица ползи на индивидуално и регионално ниво. Кооперацията като форма на сдружаване притежава значителен потенциал за подпомагане оцеляването на дребния и средния бизнес в страната, особено в условията на силно конкурентния общеевропейски пазар на селскостопански продукти. Подобни изводи, резултат от научни изследвания, са отразени в публикациите на Боевски, Крамер (1997, 1998, 1999), Теесфелд, Боевски, (2005), Боевски, (2007), Боевски, Саров (2017), Боевски, Лауринкари (2017), както и Bоеvsky (1993), Atanassova (2002, 2003); Atanassova, Kostadinova, Petrova (2005); Atanassova, Gaidardzhieva, Kostadinova (1999, 2009).

ХАРАКТЕРИСТИКА И СЪСТОЯНИЕ НА КООПЕРАЦИИТЕ В АГРАРНИЯ СЕКТОР

Българската земеделска производствена кооперация е най-разпространената форма на частните кооперативни организационни форми в отрасъла. Земеделските кооперации стопанисват около 30% от обработваемата земя на страната и са основен производител на зърнени и някои технически култури.

В редица научни публикации (се защитава мнението, че са създадени достатъчно нормативни предпоставки в конкретните агроекологични райони на страната да се прилагат разнообразни форми на производствено коопериране.

Кооперативната система у нас започва своето развитие още от 19 век, като за разлика от западноевропейските страни в България тя стартира първо в селата. Очертават се няколко етапа в развитието на кооперативния модел в България. Началото е поставено с възникването на кооперативните организационни структури и приемането на първия Закон за кооперациите в България през 1907 г., с което се поставят правно-институционалните рамки.

Вторият етап обхваща еволюционното развитие на кооперативния подход в България през периода 1907-1947 г. Като трети етап се оформя периода 1944-1991 г., когато се осъществява административно-планова централизация на кооперативната система.

От 1991 г. започва следващият етап в развитието на кооперативната система в България със стартирането на Аграрната реформа и възстановяване на частната собственост върху земеделските земи.

Основен проблем на кооперативната система в България е политическата намеса и потъпкването на основните принципи – доброволност, автономност и самоинициативност, което доведе до тежки последици и недоверие към този модел в България. Създадените след 1991 г. частни земеделски кооперации съхраниха и пренесоха собствеността (поземлена, материално-веществена и т.н.) през периода на преход към пазарна икономика, но оцеляването им наложи вътрешно реструктуриране – закриване на нерентабилните дейности, избор на организационна кооперативна форма в зависимост от оптималното оползотворяване на разполагаемите производствени фактори, пазарна ориентация на бизнеса.

Научната теория обособява съвременните форми на земеделските производствени кооперации в три групи (Билев, 2020). Първата група кооперации са ориентирани към стопанската дейност на членовете си, производствената структура на които се формира в зависимост от заявките на членовете, като се отчита и локалното търсене на земеделски продукти и услуги. Те реализират на пазара незначителна част от произведената продукция.

Интеграцията на България в Европейския съюз през 2007 г. и съпътстващите процеси на трансформации в социално-икономически аспект не отминават и земеделските кооперации. През периода 2003-2020 г., процесите на реструктуриране на земеделските стопанства в страната, се изразяват в намаление на общия брой на земеделските кооперации (табл.1).

Подобни процеси на концентрация на производството в кооперациите протичат и в по-голямата част от западноевропейските страни. Най-голямо намаление на броя на кооперациите се наблюдава в Чехия – с 50%, Естония – с 47%, България - с 44%, Латвия – с 34%, Полша – с 31%, Великобритания – с 28%, Литва – с 27%. Най-малко намаление на броя на кооперациите е регистрирано в Словения - 3%, Швеция - 4% и Норвегия - 9%.

Таблица 1. Изменение в броя и юридическата форма на земеделските стопанства през периода 2003-2020 г.

Преброяване	2003	2010	2020
Физически лица	658 594	362 766	121 372
Еднолични търговци	3 072	2 257	1 751
Кооперации	1 992	946	714
Търговски дружества	1 518	3 921	8 624
Сдружения и други	372	332	281
Общо	665 548	370 222	132 742

Източник: МЗ, Преброяване на земеделските стопанства в България през

Source: Ministry of Agriculture, Agricultural Census 2020

Съвременните производствени кооперации в селското стопанство са подложени не само на количествени, но и на качествени изменения в осъществяваната дейност в няколко аспекта:

- възможност за закупуване на по-производителна производствена техника;
- нарастване производителността на труда в сравнение с тази на дребния производител, поради използване на машинен труд и повече и по-производителни машини в процеса на производство;
- намаляват се разходите на труд за реализация на продукцията и се създават по-благоприятни условия при самата реализация.

Втората група са стоките производствени кооперации, които произвеждат земеделски продукти, предназначени за пазара и то главно такива, които се поддават на висока степен на механизация при производството. Тук спадат основните производители на пшеница, технически и фуражни култури.

Третата група са вертикално-интегрираните производствени кооперации, които освен производството на земеделски продукти са специализирани в преработваща и маркетингова дейност. Някои от тези кооперативи успешно работят не само на регионалния и националния пазар, но дори и на международния като развиват свои канали за реализация на крайната продукция и налагат на пазара собствени търговски марки.

Един от най-ефективните начини за прилагане на съвместен маркетинг от страна на фермерите в един регион е създаването на маркетингова кооперация.

Маркетинговата кооперация е форма на колективно предприемачество при осъществяване на маркетинга на земеделската продукция, при който процесът рискът се споделя между членуващите в тази организация. Формирането на този тип кооперация, трябва да бъде съобразно

съществуващия закон за кооперации у нас (ДВ. бр.113/28.12.1999г., посл. изм. ДВ. бр.42 от 22 Май 2018г.). При тази организация на маркетинга на земеделска продукция, приоритет имат колективните интереси, а не индивидуалните и за да бъде ефективно работеща и полезна за своите членове, тя трябва да разработва и следва определен маркетингов план.

Маркетинговият план подчертава в детайли следните въпроси: какво и как ще се предлага, на кого ще се предлага, какъв период от време ще обхваща; какви и колко ресурси ще са необходими, как ще се разпределят; какви резултати се очакват. Планът включва и контролни процедури, с които кооперацията осъществява контрол върху маркетинговите функции.

Определящите характеристики за една кооперация са:

- Възможност за свободно и доброволно сдружаване и оттегляне от предприятието;
- Демократична структура, при която всеки член има глас (или ограничен брой гласове), мажоритарно вземане на решенията и избрано ръководство, което се отчита пред членовете си;
- Равноправно, честно и справедливо разпределение на икономическите резултати.

Земеделските производители още в средата на XIX век организират кооперации за съвместна дейност в различни направления, като преработка на продукция, пласмент, снабдяване със суровини, материали и други дейности за общия им интерес и да противодействат на едрия търговски капитал.

Това е основната причина за разпространението на търговските /маркетинговите/ кооперации в света. В България в средата на 30-те години на XX век, този вид кооперации заемат второ място след кредитните кооперации, с цел улесняване и подпомагане на индивидуалните производствени процеси. В края на 1934 г. от общо 1335 кооперации, 165 са потребителски и 514 – за преработка, продажби и общи доставки. Основна практика у нас през този етап е свързана с дейността на земеделските производствени кооперации и изграждането на няколко вида частни обслужващи кооперации като най-многобройни са кооперациите за снабдяване със семена, фуражи, препарати, машини, торове и тези за реализация на производствената продукция.

Специфично за България е продължаващото доминиране на производствения тип кооперация и почти пълното отсъствие на други видове кооперативни организационни форми, което е резултат от особеностите на неформалната институционална среда в страната.

Към момента, маркетинговите кооперации са слабо застъпени в земеделския сектор. Изградени са само при производството и реализацията на сортов посадъчен материал, главно при картофите и някои зеленчукови семена, като тяхното изграждане е осъществено с помощта на съвместни програми на Европейския съюз. Основната слабост на този тип кооперации е зависимостта от финансовото подпомагане от европейски програми, защото след изчерпване на тези средства, голяма част от тези кооперации прекратяват своята дейност или са на път да я прекратят.

ПЕРСПЕКТИВИ НА РЕГИОНАЛНИЯ БИЗНЕС МОДЕЛ В БЪЛГАРИЯ

Регионалните кооперативни модели, могат да бъдат подходящи, като средство за постигане на най – различни цели на общността, например:

- Да коригират дефектите на пазарното регулиране и да помогнат за ефективното организиране на пазарите, позволявайки на онези, които са в по – слаба пазарна позиция, да обединят силите си за покупки или продажби;
- Да обединят дребните предприемачески дейности с по-големи, с възможност за реализация и по-ефективни единици като същевременно да запазят своята автономност;
- Да позволят на гражданите да оказват влияние или да определят услугите, от които имат нужда;
- Да интегрират големи сектори от населението в икономическата дейност;
- Да бъдат полезни за местните пазари и да обслужват местните нужди, при тесен контакт с гражданите. Да повишават икономическата активност в регионите и аграрния сектор.
- Да осигурят икономическа, социална и екологична устойчивост;
- Да генерират доверие, да създават и поддържат социален капитал, благодарение на демократичното ръководство и икономическото участие.

От особена важност е способността на кооперациите да създават висококачествени и устойчиви работни места. Кооперациите и по – широката социална икономика, са изрично включени в основната Европейска стратегия за заетостта. Така например Директивите за Националните работни планове (NAP), касаещи заетостта, призовават от 1998 г. страните членки, да се отчитат за инициативите в социалната икономика, в подкрепа на предприемачеството. Директивите от 2001 г. Изрично призовават страните членки да „използват напълно възможностите, предлагани със създаването на работни места на местно ниво и в социалната икономика“ (Директива 11).

Кооперациите отговарят и на третите цели на „Европейския фонд за регионално развитие“ (ERDF) и на целите на „Инициативи на Общността“ от 1983 г., те обаче остават невидими в тези програми и поради това е невъзможно да се получи поглед върху тяхното участие.

Кооперативните решения могат да са ефективно средство за организиране на служби от общ интерес в региони, в които липсва държавно подпомагане или където търговското снабдяване може да застраши разностранните възможности за тези услуги.

Успешното функциониране на земеделските производствени кооперации е свързано с диверсификация на основната дейност или замяната ѝ с обслужващи дейности. По този начин съществуващите производствени кооперации постепенно могат да се преобразуват в сдружения на производители, каквито са преобладаващата част от кооперациите от Европейския съюз.

Трябва да се вземе под внимание и факта, че голяма част от земеделския сектор, се снабдява от локални и регионални пазари, което съдейства за постигане на справедливо ценообразуване и подпомага установяването на устойчиви търговски контакти между производители и преработватели за подобряване на качеството.

Съществуващите земеделски стопанства на частни стопани в страната, в преобладаващата си част са дребни, без реални шансове за бъдещо развитие, но пък са с изключително важна социална роля в осигуряването на заетост и средства за препитание на домакинствата на техните собственици. Поради тези причини към локалните пазари няма голям интерес от страна на големите търговски фирми, което пък създава пазарна ниша за развитие на кооперативната дейност в тази сфера.

Това налага промяна в институционалната рамка, която да даде възможност да се прилагат на практика предимствата на кооперативните модели при осъществяването на тези дейности. Бъдещото развитие на земеделските производствени кооперации зависи и от държавната политика, което изисква подготовка и приложимост на практика за цялостна стратегия за стабилизиране на кооперативната организационна форма в земеделието и налага ангажираност на Министерството на земеделието, представители на Министерството на труда и социалната политика и Министерството на регионалното развитие.

Положителна роля за изграждане на търговски кооперации оказва „Програмата за развитие на селските райони“ и мерките, предвидени за институционално и организационно изграждане и укрепване на организации на производителите по мярка 9. Подходяща форма за тяхната организация са търговските кооперации, с чиято помощ се преодоляват липсата на умения по маркетинг, както и ниската партидност на индивидуалните производители.

REFERENCES

- Atanassova T., N Kostadinova., V. Gaidardzhieva., (1999), *Agrarian reform and cooperatives in agriculture - contradictions and prospects for development.*, coll. "Cooperatives and restructuring of the agrarian sector in Bulgaria.", ed. Institute of Cooperative Affairs, VSI Plovdiv and Humboldt University - Berlin., Plovdiv. pp. 141-147.
- Atanassova T. (2002) "Analysis and evaluation of legal organizational forms of agricultural enterprises - on the example of Stara Zagora region", dissertation work.
- Atanassova, T. (2003). *Forms of agricultural enterprises and financial conditions for their development, monograph.*, Ed. "Litera-Print"., ISBN 954-487-057-1, p.160.
- Atanassova T., N. S. Kostadinova., N. F. Petrova, (2005). "Agrarian cooperatives -comparative advantages and prospects for development", coll. "Cooperation of the national cooperative unions in Bulgaria", Scientific and practical conference on the EU project "SKOP"21-22. 06., Sofia, p. 118-127.

- Atanassova T., V. Gaydardzhieva, N. Kostadinova, (2009) "The development of Bulgarian agriculture - lessons and perspectives", *Economic Thought magazine*, vol. 1, BAS, ISSN 0013-2993, pp. 72-93
- Bashev, H. (2012). *Ефективност на фермите и аграрните организации. Икономическа мисъл*, (4), 46-77.
- Lucov I., Petkov L., (1993). Sofia. - *Private farming and the cooperative*.
- Miteva A., (2013).- *Guidelines for the development of cooperative in Bulgarian agriculture*.
- МЗ, *Преброяване на земеделските стопанства в България през 2020* (https://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2022/12/13/406_bg_publicationcensus2020_shortresults_bg.pdf)
- USDA, 2011, *Cooperation and cooperatives in agribusiness*.
- Bilev, M. (2016), *CONDITION AND TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL COOPERATIVES IN BULGARIA*, *Yearly almanac "Scientific research of PhD Students"*, Issue:11/2016
- Boevsky, Ivan/ Kramer, Jost W. (1997): *Neue Hoffnung für Genossenschaften*, *OST-WEST-CONTACT*, Nr. 7, Münster. (ISSN: 2196-7792)
- Boevsky, Ivan, (1998). "Cooperative principles in Germany and their modern relevance", *magazine "Economics and Management of Agriculture"*, Sofia, no. 4, pp. 9-16. ISSN 0205-3845
- Boevsky, Ivan, Jost Kramer (1999). *Brief exposition of the various cooperative theories and ideologies in Europe"*, *magazine "Economic thought"*, Sofia, no. 1, pp. pp. 61-71. (ISSN: 0013-2993)
- Boevsky, Ivan/ Kramer, Jost W. (1998): *Transformation und Genossenschaftswesen in Bulgarien - jüngste Entwicklung*, in: *Südost-Institut (Hrsg.), Südosteuropa*, Jg. 47, Heft 3-4, *Zeitschrift für Gegenwartsforschung*, Oldenbourg Verlag München. (Online ISSN: 2364-933X; Print ISSN: 0722-480X)
- Boevsky, Ivan (2007). *A Brief Review of Cooperative Theories*. *Agricultural Economics and Management*, 52, No. 6, pp. 3-11. (ISSN 0205-3845 (Print), ISSN 2534-9872 (Online)).
- Boevsky, I. (2007). *The cooperative of the 21st century - modern vision and creative management*, in: *Economic alternatives* No. 4 (81), UNSS-publishing house, pp. 90-102. (ISSN 1312-5281).
- Boevsky, I., Laurinkari, J. (2017). *Die Zukunftsperspektiven des Genossenschaftswesens als Teil der Sozialwirtschaft - Grundstrukturen des Genossenschaftswesens am Beispiel Bulgariens*. *Europäischer Hochschulverbund*, Wismar, Deutschland
- Boevsky, I., Sarov, A. (2017) "Governance structure in Bulgarian agricultural cooperatives", in *The role of family business for the sustainable development of rural areas*, pp.129-140. (ISBN 978-619-90128-10-9).
- Boevsky, I., Sarov, A. (2017). *Cooperative Governance - Challenges and Prospects*, *Collection: Scientific Forum Business in the 21st Century - Trends and Challenges*, UNSS, Sofia, pp. 366-377. (ISBN 978-954-644-937-5).